за своїми витоками, віршовими й музичними формами, мелодикою повстанські пісні — не локальне, а загальнонаціональне явище, яке після ретельного вивчення допоможе фольклористиці глибше розкрити такі питання, як процесуальність в народній творчості, міжжанрові взаємопереходи, наповнення давніших і новіших традицій новим змістом тощо.

Нині, коли відроджується справжня історія пісенної культури народу, звільнена від будь-якої тенденційної упередженості, коли створюються національні Збройні Сили України, покликані вірно служити своєму власному народу, звернення до повстанських пісень як символу нескореності народу, його віковічних прагнень до волі, до правової державності повинно зайняти почесне місце у збирацькій і дослідницькій роботі сучасного українського фольклориста.

Олександр ПРАВДЮК

Київ

КОЛОМИЙКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Наукові результати вивчення фольклорних жанрів, які, пробившись крізь віки, продовжують активне функціонування, мають особливу вартість, оскільки окреслюють найхарактерніші ознаки цих жанрів не тільки у минулому, а й можуть бути екстрапольовані на подальшу їх долю у фольклорному процесі. Серед них Володимир Гнатюк на перше місце поставив українську коломийку і блискуче довів правомірність такого її першенства у колі монострофічної слов'янської пісенності.

Самобутність і оригінальність тих коротких пісень стала об'єктом уваги фольклористів ще на початку минулого сторіччя, але перші спостереження мали характер принагідних дорожних нотаток, як у публікації 1804-го року «Versuch über die slavischen Bewohner der Österreichischen Monarchie», як у календарній статті Зубрицького в «Pielgziymie Lwówskiem» на 1822—23 роки; використовувалися коломийки і як ілюстративний матеріал у мовознавчих виданнях, наприклад, у відомій слов'яно-руській граматиці Михайла Лучкая (Grammatica slaworuthena sen verestoslavicao efactu in mentibus carpatkeis...).

Спробу визначити місце коломийки серед монографічних жанрів слов'янського фольклору зробив Вацлав Залеський у вступній статті до упорядкованого ним збірника, де вмістив 156 коломийкових строф (без систематизації і вказівки на час і місце запису [1], латинським шрифтом). Автор беззастережно віддає перевагу коломийкам перед іншими утворами слов'янської пісенності і намагається виявити їх жанрові особливості, але деякі його висновки, особливо щодо генетичного зв'язку з краков'яками, були піддані критиці пізнішими дослідниками, зокрема і у грунтовній розвідці, що передувала тритомному виданню коломийок, укладеному В. М. Гнатюком.

«Коломийские песни» увійшли окремим розділом у відомий збірник П. Лукашевича [2]; у передмові якого підкреслювалося гумористично-сатиричне спрямування великої кількості українських монострофф. На підставі виявлених текстуальних збігів деяких коломийок з окремими строфами довших ліричних пісень Осип Бодянський висловив припущення про те, що всі коломийки — це окремі куплети, розсипані з давніших довгих пісень [3].

Досліджуючи слов'янську народну поезію, на коломийку як оригінальний різновид української пісенності Карпат, звернув увагу відомий

[1] *Waclaw z Oleska.* Pieśni polskie i ruskie Ludu galicyjskjego.— Lwów, 1833.
[2] Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни.— СПб., 1836.
[3] *Бодянский И.* О народной поэзии славянских племен.— М., 1837.

славіст, сучасник О. Бодянського, І. Срезневський. Останній приєднався до думки свого колеги про утворення коломийок внаслідок розпаду давнішої пісенності, яка мала більш монументальний характер.

Певні аналогії коломийки з монострофічними жанрами слов'янських і неслов'янських народів побачив Жегота Паулі, про що йшлося у його пояснювальній статті до упорядкованого ним збірника «Pieśni Ludu ruskiego w Galicyji» (Львів, 1840). При аналізі праць, що торкалися питання походження та зв'язків коломийок з іншими жанрами, В. Гнатюк зауважив, що Ж. Паулі перебільшує значення цих паралелей, оскільки може йти мова лише про одну об'єднуючу ознаку, а саме короткість. Вважаємо, що це зауваження не применшує заслуги Ж. Паулі, яка полягає в тому, що він один з перших зробив спробу поставити коломийку в загальнофольклорний контекст. (Йдеться про друковані видання, а не рукописні матеріали, за якими не завжди вдається встановити пріоритетність різних аспектів у дослідженні коломийки.) Так, у рукописній спадщині 30—40 рр. Ю. Венеліна, І. Вагилевича і науковців пізнішого часу залишилися численні записи коломийок та окремі нотатки, що свідчать про невтихаючий інтерес до цього оригінального жанру.

Слід сказати, що короткість, тобто приналежність до пісенних творів, які вміщувалися в монострофу, впродовж XIX ст. служила критерієм компонування збірників, де вже наявна паспортизація зразків і посилання на попередні видання, де бачимо спроби виділити коломийки в окрему рубрику, але жанрова специфіка коломийки ще чітко не окреслена, через що до цієї рубрики відносять пісні різного розміру, ритмічної структури і змісту. Так, у праці К. Шейковського «Быт Подолян» (К., 1860) у рубриці «Каламейки» бачимо, крім коломийок, козачки, шумки і краков'яки. Наблизившись до правильного розуміння формальних ознак коломийки, М. Закревський виявляє необізнаність з їх смисловим розмаїттям, поставивши знак рівності між ними та нісенітницями й краков'яками [4].

Упереміш з іншими пісенними жанрами вмістив коломийки й Лопачевський у своєму виданні «Сборник песен буковинского народа» (К., 1875). На тлі значної кількості публікацій різної вартості вирізняється збірник С. Счастного [5], у передньому слові якого подано досить кваліфіковану характеристику художніх засобів, розміру, ритміки й особливостей мелодій коломийок, але й цей упорядник долучив до збірника монострофічні пісні інших жанрів. Яків Головацький, упорядник чотиритомного видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», близько тисячі зразків коломийок подав у розділі «Плясовые песни», тим самим визначивши походження пісні-коломийки від однойменного танцю.

Особливе місце в ряду досліджень про монострофи належить праці М. Сумцова «Коломийка» (К., 1886), в якій автор на підставі аналізу збірників Я. Головацького та Де-Волана робить висновок: коломийка є своєрідним сконцентрованим народнопоетичним виявом, формулою пісенного мотиву або побутового явища. Сучасні співці, на думку вченого, вдало використовують поетичні образи з колядок, гаївок, весільних і жниварських пісень, дум і «дбайливо складають їх у коломийку». Детально зіставивши коломийкові строфи з краков'яками, М. Сумцов заперечує думку своїх попередників про єдність їх походження, вважаючи, що коломийки — явище «зовсім особливе і серйозне і, за винятком окремих зразків, не може бути підведене під рубрику пісень танцювальних». Водночас учений приєднується до міркувань давніших дослідників про утворення коломийок внаслідок деякої деградації старої пісенності. Справедливості ради треба нагадати, що насамкінець М. Сумцов усе-таки засумнівався у застої народної поезії і висловив

[4] Старосветский бандуриста. Избранные малороссийские и галицкие песни и думы. Собрал Николай Закрезский.— М., 1860.— С. 2—75.

[5] Коломыйки и шумки собрал с уст народа Счастный Саламон.— Львов, 1864.

сподівання: коломийка може стати «міцним і здоровим паростком нової поезії, коли джерело народного духу виявиться настільки свіжим і сильним, що з нього виллється дзвінка і чиста пісня»[6].

Видання наступних років — «Pokucie» О. Кольберга (1888), «Галицько-руські народні пісні з мелодіями» І. Колесси (1901) та «Гуцульщина» В. Шухевича (1902) кількістю і характером вміщеного в них матеріалу стали фактичним запереченням припущення Сумцова про застій народної поезії і водночас підтримкою його ж думки про можливий подальший розвій українського пісенного фольклору. (Тільки в одному селі Ходовичах на світанку XX ст. було записано 2326 коломийкових текстів і 41 мелодію до них. Тепер уже впевнено можна було твердити, що коломийки — це та «галузь народної творчості, яка безперестанку зростає і збагачується новим змістом, бо вони обіймають усі ясні й темні сторони народного побуту, а завдяки своїй короткій формі втискаються в найменші подробиці особистого й родинного життя, доторкаються таких життєвих проявів і дрібних рисів народного побуту, які не можуть ніяк найти місця у довших піснях»[7].

Ми не ставили собі за мету проаналізувати усі видання, де йшлося про коломийки чи наводилися їх зразки, а лише хотіли пунктирно означити найважливіші питання стосовно цього жанру, обговорювані у фольклористиці до Гнатюкової доби. Володимир Гнатюк відкрив нову сторінку у слов'янській науці у вивченні монострофічних жанрів, а серед них на першому місці коломийок.

У працях В. Гнатюка вони дістали наукову оцінку як оригінальний, самостійний український народнопісенний жанр. Концепції Гнатюка були підтримані його великими сподвижниками — І. Франком, Ф. Колессою, С. Людкевичем та їхніми послідовниками.

Йдеться про теоретичні положення Гнатюка щодо походження назви, хронологічних та генетичних витоків, взаємин з іншими видами монострофічної пісенності українського і ширше — слов'янського фольклору, а також щодо принципів систематизації коломийок.

Жодну з гіпотез про походження назви жанру вчений не вважає такою, що її можна було б з достатніми підставами перевести в розряд аксіом, але серед усіх проаналізованих вказує й на можливий зв'язок із сербським словом коло, яке стало назвою танцю, подібного до української танцювальної коломийки. Сучасні науковці, схиляючись до такого трактування, не забувають, що міркування В. Гнатюка дали імпульс для подальших поглиблених наукових пошуків у цьому напрямі.

Екскурс в історію походження коломийки був здійснений Гнатюком у зв'язку з поширюваною серед деяких науковців думкою про руйнацію української старовинної довгої пісні, яка нібито єдина може вважатися справжньою, і заступлення її невартісними уламками — монострофами, що, як вони гадали, веде до деградації народної поезії, а відтак і мови.

Ще в 1818 р. автор української граматики писав, що йому вдалося вловити тільки «слабку тінь зникаючого наріччя люб'язних його серцю соотчичів». Як відомо, Платон Лукашевич також ставив собі в заслугу врятування від остаточного загину кількох українських пісень; він писав, що на Україні вже не чути давніх пісень. Простеживши рух народної пісенності у часі у зв'язку із змінами, неминучими у всьому фольклорі, у народній ноші, звичаях і взагалі у всьому народному житті, В. Гнатюк доходить висновку, що на їх певну уніфікацію впливає розширення освіти, комунікацій та зарібкова еміграція[8].

Через те і «деякі пісні забуваються, виходять з народного репертуару і пропадають раз на все для науки, але се природна їх конечність, яка повторюється не лише в нас, а й у всіх народів... але

[6] *Сумцов Н.* Коломыйка.— К., 1886.— С. 10—11.
[7] *Колесса І.* Огляд українсько-руської поезії.— Львів, 1905.— С. 160.
[8] Етнографічний збірник, т. XXXI—XXXII.— С. 11.

творяться нові пісні, йдуть в обіг... і стають нарешті такими, що не мають чого стидатися своїх попередників»[9].

У статті «Пісенні новотвори в українській народній словесності» В. Гнатюк детально аналізує погляди попередників і сучасників на стан і прогнози побутування української народної поезії, зокрема М. Цертелева, П. Лукашевича, О. Мордовцева, П. Куліша, М. Драгоманова. Очевидно, що погляди самого Гнатюка найближчі до Драгоманівських: «Щодо того, буцімто українські пісні, як і мова, щезнуть перед солдатськими та іншими руськими, то про те, здається, нічого боятись... старі й нові пісні, котрі українські люди самі склали з свого життя й думок про нього, далеко ближчі до нової, вільної європейської освіти, ніж пісні московського солдатського й фабричного життя»[10].

На широкому фольклорному матеріалі, зібраному й опублікованому протягом XIX ст., Гнатюк демонструє безпідставність прогнозування загибелі народної поезії. Що ж до забування старих пісень і вибуху монострофічних,— що було майже одночасно відзначено фольклористами слов'янських земель, і що їх занепокоїло,— то В. Гнатюк переконливо довів: кожна історична епоха залишає спогад про розквіт, а далі поступове згасання окремих жанрів. Виживають і проявляють тенденцію до активного продукування й поширення жанри, найкраще пристосовані до суспільних потреб і естетичних уподобань народу в дану добу. Саме такою виявилася і коломийка, яку, проте, не можна беззастережно відносити до нових фольклорних явищ, оскільки, як показав В. Гнатюк, коломийки функціонували ще в XVI ст.

Йому вдалося відшукати свідчення популярності коломийок за часів Хмельниччини. До речі, вже в наш час Григорій Нудьга подав нові відомості про записи коломийок на табуляторах для лютні, що дійшли до нас із XVI ст.

Глибинна хронологія коломийки послужила одним з аргументів генетичної незалежності жанру. Володимир Гнатюк обстоював новаторський погляд на генетичні витоки коломийки, полемізуючи з тими фольклористами, зокрема із Сумцовим, котрі вважали коломийку відламком довгої ліричної пісні. Згоджуючись із багатьма положеннями Сумцова, Гнатюк рішуче виступає проти обстоювання еклектичного походження коломийок. Вочевидь переконавшись в активізації продукування і функціонування коломийкових зразків, Сумцов зробив хибний висновок про їх появу внаслідок розпаду старих форм, який у свою чергу, нібито настав через застій у народній поезії.

Володимир Гнатюк аргументовано доводить, що окремі ознаки старих форм, виявлені в коломийках, ніяк не свідчать про їх еклектичне походження, а тільки про закономірності творчого процесу, при якому поезія адсорбує елементи, що виявляються найстійкішими і здатними пристосуватися до нових умов, отож коломийки належить вважати рівноправним з іншими жанрами не тільки через їх старовинність, а й тому, що в них, як пише Гнатюк, «проявляються відгуки народного життя так само, як і в інших формах народної поезії. Таким чином, це зовсім самостійний витвір народного генія, паралельний до інших самостійних родів народної поезії. Подекуди можна їх ставити навіть вище». Таку суперлятивну оцінку вчений умотивовує тим, що коломийка, не знаючи тематичних обмежень, здатна відгукуватися на всі прояви людського життя. Вона, як пише Гнатюк, «втискається всюди за чоловіком, для неї нема нічого тайного, і звідти в ній висловлені і радість і горе, і утіха і жаль; звідти вона дихає і повагою і жартом, звідти в ній і гумор і сатира та іронія».

Вищість коломийки перед іншими українськими народнопоетичними утворами В. Гнатюк вбачає і в її поетичних якостях — у багатстві мови, образів, порівнянь, рим, лаконічного й виразного стилю. Як настанова новим поколінням української інтелігенції звучить його по-

[9] ЗНТШ, т. 75.— С. 207.
[10] Етнографічний збірник, т. XVII, 1905.— С. XVII—XVIII.

бажання: «Хто хоче писати гарно, хто хоче навчитися вислову, з якого не можна ні слова викинути і до якого не треба ні слова додавати, той мусить учитися коломийок напам'ять».

Важливим аспектом студій В. Гнатюка над коломийками було поєднання філологічного підходу з музикознавчою характеристикою. Учений вважав мелодії коломийки незалежними від чардашів; чи не вперше було продемонстровано величезну винахідливість музик, які при заданості розміру і метро-ритміки текстів знаходили можливість урізноманітнювати мелодії. Якщо тільки в одному селі їх було зафіксовано понад сорок, то наскільки зросла б ця цифра при записуванні мелодій у кожному селі кожного повіту,— захоплено пише фольклорист.

Переконливим аргументом значимості цього пісенного жанру для характеристики народного життя стало перше фундаментальне видання коломийок. У тритомному збірнику, опублікованому Гнатюком (підготовлений 4-й том не побачив світла друку), були зібрані зразки з 213 сіл. Паспортизація і співвіднесеність з публікаціями попередників збільшують наукову вагу цього збірника.

Сучасні вчені неоднозначно оцінюють запроваджену в ньому систематизацію. Дехто з них, наприклад, закидав упорядникові формалізм розташування зразків. Але фольклористи, займаючись упорядкуванням цих дрібних, різнобарвних намистин, зустрічалися з майже непереборними труднощами. Вчені визнають слушність зауваження Гнатюка, висловлене у передмові до його зібрання про те, що жодна систематизація не може претендувати на досконалість з огляду на невловимість і різнорідність змісту та неосяжність тематичних обширів. Через те і упорядкування матеріалу в попередників має ряд хиб. В кожному разі,— пише вчений,— його систематика перший раз консеквентно переведена. І це справді так. Більше того: уважно приглянувшись до основних розділів збірника, побачимо, що попри всю розмаїтість матеріалу упорядникові вдалося окреслити основні тематичні кола, всередині яких групування велося за опорними словами.

Цей принцип систематизації виявився перспективним, і його успішно застосовують сучасні упорядники як пісенних, так і прозових малих форм слов'янського фольклору. Актуальним є і диференційований підхід до матеріалу, коли не допускалося жодного фальшування, жодної неточності, чим, на жаль, грішать і деякі сучасні видання.

Творча практика академіка Гнатюка і нині залишається взірцем для збирацької й дослідницької роботи фольклористів,— недарма Франко відніс свого молодшого колегу до генерації збирачів нового типу, які досконало оволоділи науковою методикою опрацювання фольклору. А ще Франко називає його феноменально щасливим збирачем, з яким не зрівнявся ні один з попередників, адже окрім інших етнографічних матеріалів він зібрав коло 10 тисяч коломийок.

І нарешті — Гнатюкові феноменально вдалося передбачити тенденції і напрями фольклорного процесу, а відтак — оскільки фольклор є духовним надбанням народу,— то і перспективи подальшого народного поступу: «В народній поезії нема ніколи застою... Застій у поезії показував би, що й сам народ загибає, та сього ми не добачуємо в себе; навпаки, можна зазначити, що наш народ поступає щораз вище і розвивається чимраз сильніше».

Володимир Гнатюк вірив у свій народ, у його потужні творчі потенції. Бачимо, що його пророкування справджується. Хоч крізь яке насильницьке нав'язування застою доводилося пробиватися духовній культурі української нації, вона знайшла в собі сили, щоби вистояти і вибороти нинішнє відродження.

Наталя ШУМАДА

Київ